

AMEIDE
gemeente Zederik

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

AMEIDE, gemeente Zederik

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Ameide als beschermd stadsgezicht.

Resultaat gevoerd overleg

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de gemeenteraad van Zederik, Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Ameide aan te wijzen als beschermd stadsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. In verband daarmee zijn in de begrenzing van het aangewezen stadsgezicht en in de toelichtende tekst geen wijzigingen aangebracht ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988".

De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

AMEIDE gemeente Zederik

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Ameide als beschermd stadsgezicht.

Het te beschermen stadsgezicht omvat het op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 283) door een stippellijn omgrenste gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

April 1987.

Inleiding

Ameide is gelegen in het noordoosten van de Alblasserwaard aan de oever van de Lek, nabij de grens met de Vijfherenlanden. Het is ontstaan in de vroege Middeleeuwen, waarschijnlijk als agrarische nederzetting, in relatie met de ontginning van de Alblasserwaard. Nadat in de loop van de 12de en 13de eeuw de gehele waard ontgonnen was, zal het vanwege de transportmogelijkheden ter plekke van de monding van het voormalige Broekse Water al snel ook een handelsfunctie hebben gekregen. Naast deze handelsbasis heeft Ameide vanwege haar situering in het grensgebied tussen Holland en Utrecht ook een strategische basis in haar ontstaan. Vanwege deze strategische ligging en ter stimulering van de handel verkreeg het al vroeg stadsrechten (rond 1300) van Dirk van Herlaer. Het stadje is evenwel nooit tot grote bloei gekomen door concurrentie van andere steden in de omgeving.

De ruimtelijke neerslag van deze ontwikkeling is een stedelijk nederzettingpatroon, waarin naast bebouwing van stedelijke allure bebouwing met een dorps karakter en agrarische bebouwing voorkomt. De historische waarde van het ruimtelijke beeld, waar een relatief hoge concentratie van beschermde monumenten deel van uitmaakt, en van de nog vrijwel gave middeleeuwse stadsstructuur vormen de aanleiding voor het besluit tot aanwijzing van Ameide als beschermd stadsgezicht.

Ontstaan en ontwikkeling

De huidige ruimtelijke structuur van Ameide is niet te verklaren zonder enig inzicht in de natuurlijke omstandigheden ter plaatse in de Middeleeuwen en de daaruit voortvloeiende ontginningwijze.

Ameide is ontstaan op de zuidelijke oever van de Lek, daar waar het voormalige Broekse Water in de Lek uitmondde. Het gebied ter plekke was aantrekkelijk voor de eerste occupants vanwege de stevige en droge ondergrond in vergelijking met het omringende gebied, dat voornamelijk bestond uit grote veenmoerassen. Dit achterliggende veenpakket zal aanvankelijk hoger hebben gelegen maar onder invloed van ontwatering en de daardoor ontstane klink en oxydatie is het veen lager komen te liggen dan de oeverwal (het huidige hoogteverschil tussen het oude centrum van Ameide en het gebied ten zuiden en ten oosten daarvan bedraagt ruim 2 meter). De gunstige omstandigheden worden verklaard door het feit, dat de Lek vanaf de vroege Middeleeuwen onderdeel is van het afwateringssysteem van de Rijn. Het oorspronkelijke

veenwatertje raakte onderhevig aan erosie, uitschaving met bochtenvorming, maar ook aan de getijdenwerking. Het vloedwater drong hier via het Broekse Water naar binnen en zette bij de monding veel slib af. Deze monding lag aanvankelijk bij Tienhoven en verplaatste zich geleidelijk naar het oosten tot daar, waar het huidige Ameide ligt. Direct ten oosten van Ameide (het Liesveld) daalt de bodem snel tot gemiddeld een halve meter beneden N.A.P. (huidige toestand).

De grote veenmoerassen zijn voornamelijk ontstaan vanaf circa 2300 voor Christus, na verzoeting van het milieu ten gevolge van de vorming van een nagenoeg gesloten kustwal, die de invloed van de Noordzee sterk beperkte.

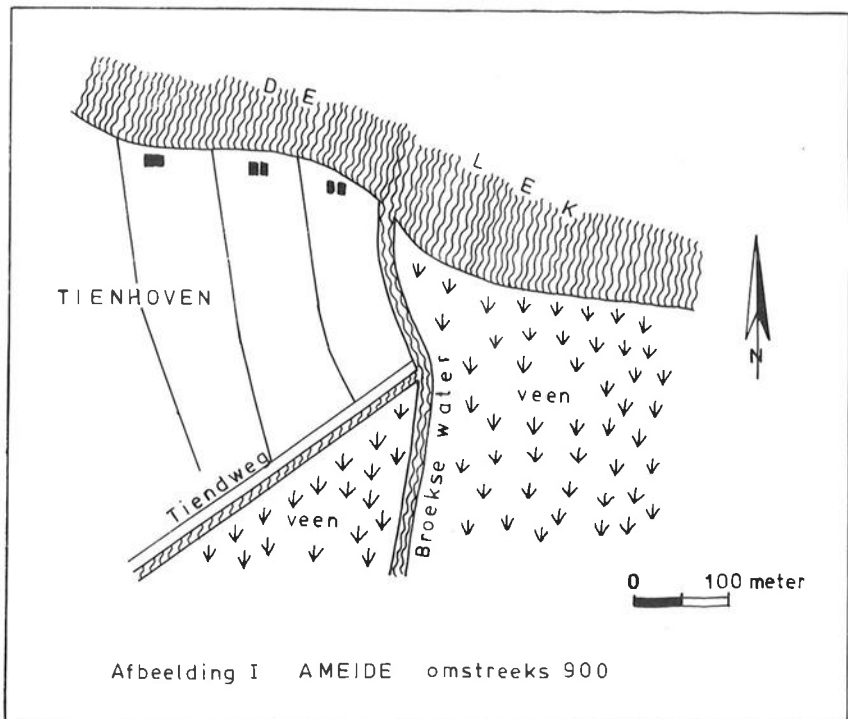
Het gebied ter plaatse van het huidige centrum van Ameide is waarschijnlijk vanuit Tienhoven ontgonnen. Het verkavelingsbeeld, zoals dit op de Topographische en Militaire Kaart (blad nummer 38) uit circa 1850 is te zien (zie bijlage), duidt hierop. De verplaatsing van de monding van het Broekse Water in oostelijke richting ondersteunt deze zienswijze. In oorsprong zal het gebied dan ook bij Tienhoven hebben behoord, waar al in de 9de à 10de eeuw sprake is van bewoning. Bij de restauratie van de kerk van Tienhoven werden namelijk sporen van Karolingische invloed gevonden.

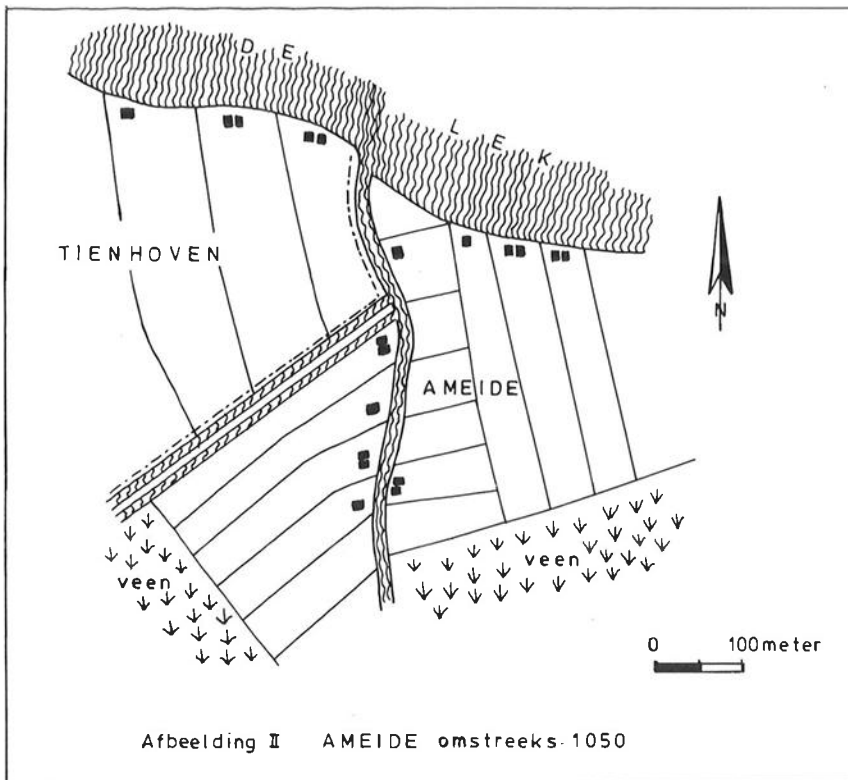
Bij de ontginning werd dezelfde methode toegepast als elders in deze streek gebruikelijk was, voor het in cultuur brengen van drassige veengrond. Daartoe werd vanuit de iets hogere oeverwallen van de Lek de ontginning aangevangen, door het graven van evenwijdige ontwaterings-

ringssloten. Teneinde een optimale ontwatering te verkrijgen waren de sloten min of meer loodrecht op de ontginningbasis gericht, in dit geval de Lek. De ontwateringssloten functioneerden tevens als kavelscheidingen. Iedere op deze manier ontstane strook land behoorde, althans in oorsprong, tot één bepaalde boerderij. De ontginning beperkte zich aanvankelijk tot een strook van een bepaalde diepte, waarvan de (voorlopige) eindgrens werd gevormd door een min of meer evenwijdig aan de ontginningbasis lopend dijkje of kade en een wetering aan de nog onontgonnen zijde. Zo beschermde men het ontgonnen gebied tegen het toestromende water uit de nog onontgonnen en dus nog niet ingeklonken, woeste veengebieden, dat via de wetering zijdelings op bepaalde punten in de rivier werd geloosd.

De Tiendweg, die ten zuiden van Tienhoven loopt, is zo'n achterkade (in Ameide Molenstraat geheten). De achterwetering van deze kade kwam uit in het Broekse Water, dat op zijn beurt weer loosde in de Lek. De evenwijdige ligging van de Tiendweg als achterkade met wetering ten opzichte van de Lekdijk bij Tienhoven en de hoek die ze maakt met de Lekdijk bij Ameide duidt eveneens op de oorsprong der ontginning bij Tienhoven.

De ontginning ten zuiden van de Tiendweg vond plaats vanuit de inmiddels verlandde Broekse stroom. De verkaveling moest zich hier richten naar de oudere ontginningen van Tienhoven. Hierdoor konden de ontwateringssloten niet loodrecht op de ontginningbasis, de latere

Afbeelding II AMEIDE omstreeks 1050

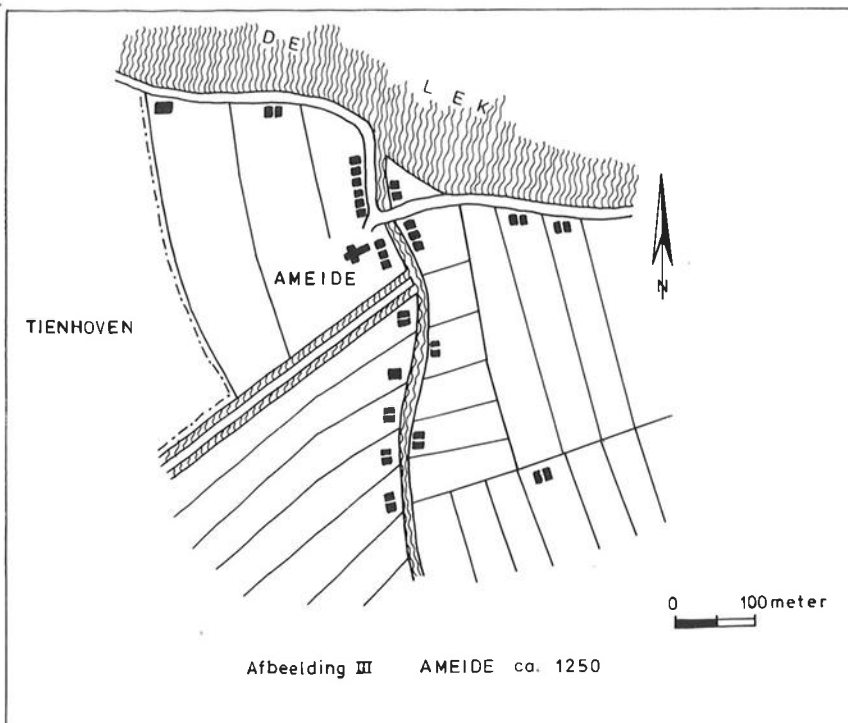
Broekse weg, gegraven worden.

Het Liesveld, tenslotte, is weer vanuit de Lek ontgonnen. De verkaveling lijkt onlogisch omdat ze niet loodrecht op de Lek staat, maar dit is een gevolg van een latere verlegging van de dijk.

De oudste schriftelijke gegevens omtrent Ameide vinden we in de zogenaamde 'Memoriale Adelboldi' van 1021 die ongeveer in 1250 zijn opgesteld. Hierin is sprake van zeven grote leenmannen van het Sticht.

Eén daarvan was de heer van Goor uit Overijssel (Oversticht), tevens leenhouder van Ameide. De bisschop had een krachtige leenman nodig in dit gebied vanwege de ligging in het omstrede grensgebied met Holland. Ameide zal toendertijd niet veel meer geweest zijn dan een agrarische nederzetting.

De ontwikkeling tot stedelijke nederzetting, zoals onder andere Schoonhoven en Gorkum, kwam pas tot stand toen ook de binnenlanden

Afbeelding III AMEIDE ca. 1250

waren ontgonnen. Hoezeer ook de politieke aspiraties van de verschillende machthebbers de ontwikkeling van de diverse stadjes in dit gebied hebben beïnvloed, hun ontstaan en groei moet toch in de eerste plaats gezien worden in verband met de occupatie van het achterland; als een gevolg hiervan.

In de Alblasserwaard waren in de 11de eeuw aan de randen de ontginningen in volle gang. Waarschijnlijk sedert de 12de eeuw werden ook meer landinwaarts ontginningen uitgevoerd. Circa 1270 was de ontginning in het hele gebied van de waard zo goed als voltooid. Tegen de achtergrond van deze ontwikkeling moet de aanleg van de rivierdijken gezien worden.

Het beheer hiervan in de Alblasserwaard wordt voor het eerst geregeld in het handvest van Floris V op 31 maart 1277. Met de aanleg van de rivierdijk langs de Lek zal ook de dam in het Broekse Water zijn aangelegd. Deze dam werd een stuk landinwaarts aangelegd, zodat voor de huidige Voorstraat een haven kon ontstaan. Zo waren rond het midden van de 13de eeuw alle pré-stedelijke elementen aanwezig, die de ruimtelijke structuur van Ameide tot op de dag van vandaag vorm hebben gegeven. Het zijn achtereenvolgens: de Lekdijk met de dam, de verkaveling van Tienhoven met de Tiendweg en het Broekse Water (de huidige Prinsengracht). Latere ontwikkelingen hebben zich alle naar deze structuur gevoegd.

In de 13de eeuw is ook de voorloper van de huidige kerk gebouwd, een teken dat hier toen een zodanige bewoning voorkwam dat kerkstichting gerechtvaardigd was. Behalve bebouwing aan de westelijke havenkade (de huidige Voorstraat) en bebouwing op de Dam en bij de kerk zal er niet veel meer geweest zijn.

De bebouwing concentreerde zich voornamelijk aan de westzijde van het Broekse Water vanwege de reeds genoemde gunstiger omstandigheden ten opzichte van de oostkant (het Liesveld). In deze tijd zal dit gebied tevens een zekere zelfstandigheid ten opzichte van Tienhoven hebben gekregen. Het bleef echter in één hand, want na 1258 vinden we hier als leenman de heer Van Herlaer, die naast Tienhoven en Ameide ook nog Meerkerk onder zijn bestuur had.

Rond 1290 worden hier de 'Lombarden' genoemd, handelslui die zich vooral in de grensstreken (tussen Utrecht en Holland) vestigden en daar het economische leven mede een basis gaven. Door de transportoverslagmogelijkheden te Ameide kon deze plaats als doorvoerhaven voor dit deel van de Alblasserwaard functioneren.

Vermoedelijk om Ameide te

stimuleren in haar ontwikkeling kreeg het dorp rond 1300 stadsrechten van Dirk van Herlaer (die in 1433 bevestigd werden door de sinds 1400 nieuwe heerser van Ameide; de heer van Vianen).

De stadswallen zijn al in een vroeg stadium verloren gegaan (men neemt aan in 1572, toen Utrechtse troepen de stad innamen) zodat de plaats ervan niet meer met zekerheid is te achterhalen.

Na de verkrijging van stadsrechten zal men vermoedelijk ook successievelijk met de aanleg van nieuwe straten zijn aangevangen. Hierbij werd rekening gehouden met de bestaande verkaveling. De Nieuwstraat en de J.W. van Puttestraat zijn om deze reden onderling evenwijdig en loodrecht op de Lekdijk aangelegd. De Peperstraat en de Franse straat vormden de verbingsstraten. In het zuiden werd aangesloten bij de reeds bestaande Tiendweg, die in de bebouwde kom tegenwoordig de naam Molenweg draagt en daarbuiten (in Tienhoven) die van Hoge Waard. In het oosten vormde het Broekse Water, vergraven tot gracht (Prinsengracht), de afsluiting.

De diepte van de huispercelen sloot aan bij de breedte van de oorspronkelijke kavels, welke hier rond de 60 meter bedroeg. Bij de aanleg van de nieuwe straten werd uitgegaan van een regionaal gebruikelijk stramien, te weten weg bebouwing – achtererf – sloot. Op deze manier is op ongeveer 50 meter achter de Voorstraat de Nieuwstraat geprojecteerd. Aan de westkant van de Nieuwstraat is bovenstaand profiel ook toegepast, hetgeen nog te zien is op de kadastrale kaart uit circa 1830.

De J.W. van Puttestraat past niet in dit stramien. Vermoedelijk is deze van jongere datum en als ontsluiting bedoeld geweest van het resterende stadsgebied. De perifere ligging ervan komt tot uiting in de vroegere naam 'Agterstraat'. De vermoedelijke omvang van het bebouwde gebied binnen de omwalling (tussen de Molenstraat, de Voorstraat, de Lekdijk en de grens met Tienhoven) komt neer op circa zes hectare. Hiermee is Ameide waarschijnlijk veruit het kleinste stadje in het westelijke rivierengebied geweest.

De Paramasiebaan zal eerst veel later zijn aangelegd ter verkrijging van een directere verbinding van de Broekse weg met de Tiendweg.

De Lekdijk ten oosten van de stad liep oorspronkelijk een stuk noordelijker; in het verlengde van de huidige Oudendijk. In 1370 werd bij de aanleg van de Oude Zederik, een watergang op de grens van de Alblasserwaard en de Vijfherenlanden, die aan de oostzijde van Ameide in de Lek uitstroomde, de Lekdijk

naar het zuiden, naar zijn huidige plaats, verlegd.

Met de demping van de haven in 1820 en de doortrekking van de Lekdijk ter plekke, zijn de belangrijkste feiten met betrekking tot de ontwikkeling van de ruimtelijke hoofdstructuur van Ameide, zoals we die tegenwoordig aantreffen, genoemd. De demping van de stadsloten (zie kadastrale kaart uit circa 1830) en van de Prinsengracht (in 1935) zijn de enige noemenswaardige structuurveranderingen daarna geweest.

Het hierboven beschreven ontstaan van de ruimtelijke structuur weerspiegelt zich in de ontwikkeling van de bebouwing. Op kaarten uit respectievelijk circa 1650 (vervaardiger onbekend), circa 1750 (Melchior Bolstra) en circa 1830 (de kadastrale minuut) (zie bijlage) is het proces van de invulling van de onderscheiden straten na te gaan.

Op de kaart uit circa 1650 valt direct het verschil in dichtheid van bebouwing op tussen het centrum bij de Dam en het gebied daarbuiten. Dit hoeft ons niet te verbazen. Bij handelssteden, hoe klein ook, ligt het voor de hand dat de verkaveling zich daar verdicht, waar de handelscontacten zich afspeelen. In de periferie is de dichtheid van de bebouwing aanzienlijk geringer.

Aan de haven waren de handelslieden en andere invloedrijke personen gevestigd. In de straten daarachter vonden de ambachtslieden hun plaats. Het agrarisch bedrijf werd aan de rand van de stad aangetroffen evenals de hiermee verwante bedrijven. Door deze structuur ontstond een geleidelijke overgang naar het landelijke gebied.

De bebouwing aan de Voorstraat, de Dam, de Kerkstraat en de Benedendamsestraat blijft sinds 1650 nagenoeg stabiel. De bebouwing aan de Nieuwstraat en de diverse dwarsstraten blijkt met de eeuwen steeds meer toe te nemen. De Nieuwstraat is het eerste geheel volgebouwd en daarna volgen ongeveer op gelijke voet de Peperstraat, de Franse straat, de Molenweg en de Prinsengracht en tenslotte de J.W. van Puttestraat. Hierbij valt op, dat de Nieuwstraat een typisch achterstraatpatroon volgt. De oostkant namelijk, behorend tot de erven van de panden aan de Voorstraat, blijft eeuwenlang schaars bebouwd. De enige gebouwen, die hier staan zijn vermoedelijk de koetshuizen (tegenwoordig nog aanwezig) behorend bij de bebouwing aan de Voorstraat. De westkant daarentegen is in 1750 al geheel bebouwd.

Pas in de 20ste eeuw treedt de verdichting op die leidde tot het huidige bebouwingsbeeld. Een uitzondering hierop vormt de bebouwing van het zuidelijk deel van de Benedendamsestraat. Hier is

namelijk sinds de jaren zestig de bebouwing aan de westkant geheel afgebroken waardoor het oorspronkelijke besloten karakter van deze straat ingrijpend is gewijzigd. Parkeerplaatsen nemen de plaats in van de oorspronkelijke bebouwing. Aan de oostkant van de straat verscheen een grote meelfabriek op de plaats, waar vroeger de stadskorenmolen stond.

Dat Ameide nooit echt tot ontwikkeling is gekomen komt voornamelijk door de concurrentie van onder andere steden als Schoonhoven en Gorkum die in de nabije omgeving liggen en vooral Vianen (Nieuwpoort onderging hetzelfde lot).

Desondanks heeft Ameide toch een zekere welvaart gekend getuige de bebouwing aan de Voorstraat en het fraaie in 1642 gebouwde stadhuis op de Dam. Naast de landbouw en veeteelt in het achterland ontwikkelde zich de riet- en griendhoutcultuur met verwerking en verkoop in de stad of directe omgeving. Voorts was het een vestigingsplaats van het regionale patriciaat en het Dijkscollege van de Alblasserwaard (Gemeenlandshuis uit 1760).

Hoewel er in de Alblasserwaard en Vijfherenlanden meer voorbeelden voorhanden zijn van in hun ontwikkeling geremde middeleeuwse stadjes (bijvoorbeeld Heukelum en Asperen) is Ameide daarvan in structuur en bebouwingsbeeld één der gaafst bewaarde exemplaren.

Huidig ruimtelijk karakter

De huidige ruimtelijke structuur van het stadje Ameide, waarvan de ontwikkeling in het voorgaande in grote lijnen is uiteengezet, komt nog grotendeels overeen met de situatie omtrent het midden van de 17de eeuw. Vergelijking met het kaartbeeld uit die periode (zie bijlage) maakt dat duidelijk. Het stratenpatroon binnen de kern bleef op een enkel ondergeschikt straatje na, ongewijzigd.

De belangrijkste wijzigingen betreffen de reeds genoemde demping van de haven, met doortrekking van de Lekdijk, de demping van de Prinsengracht, plaatselijke verdichting van de bebouwing en de verzwakking van de oorspronkelijke ruimtelijke relatie met het agrarische achterland door nieuwbouwwijkjes rondom de kern. De visuele relatie met de rivier de Lek en de dijk daarlangs bleef behouden.

Het bebouwingsbeeld is zeer gevarieerd en heeft zich op een enkele storende uitzondering na (in casu de meelfabriek) ontwikkeld binnen de historische bebouwingschaal. Een niet onaanzienlijk deel ervan is, getuige het relatief grote aantal beschermde monumenten, van bijzondere historische waarde.

De dragers van de historisch-ruimtelijke structuur zijn de rivier de Lek, de daarlangs lopende Lekdijk met zijn merkwaardige (oorspronkelijke) haakse aansluiting ter plaatse van de Dam, het beloop van het voormalige Broekse Water (Prinsengracht) en de rechtlijnige verkaveling van de polder Tienhoven. Op de laatste is het zeer regelmatige stratenpatroon van het grootste deel van de oude kern geënt. De Prinsengracht is de enige straat met een duidelijk (natuurlijk) gebogen beloop.

De Dam is in alle opzichten het centrale element in deze kleinschalige stadsplattegrond; historisch-structureel, functioneel en ruimtelijk-visueel. Van oudsher zijn hier en in de directe omgeving de belangrijkste stedelijke functies en voorzieningen geconcentreerd. Het is een door aaneengesloten relatief grootschalige en monumentale bebouwing omsloten plein van uitgesproken stedelijk karakter, geaccentueerd door de situering van het oude raadhuis aan de noordzijde ervan. De eigenlijke Dam ligt onder de zuidelijke bebouwingsstrook in het verlengde van de Oudendijk. Oorspronkelijk maakten de Voorstraat en de Oudendijk deel uit van de Lekdijk, die hier, ter plaatse van de Dam in het Broekse Water, een rechte hoek maakte. In die hoek lag de buitendamsse haven, waaruit door gedeeltelijke demping, ophoging en bebouwing het huidige plein ontstond. Aan de binnendijkse kant van die hoek staat, achter de dijkbebouwing, aanzienlijk lager, de Nederlands Hervormde Kerk.

Achter het stadhuis vormt het later gedempte deel van de haven een driehoekige pleinachtige ruimte, waarvan de westzijde, de Voorstraat, de voormalige havenkade is.

Aan de vroegere status van haven herinnert de grootschalige en uiterst monumentale bebouwing aan de Voorstraat, die uit louter beschermd monumenten bestaat. De haven zelf is vervangen door een buitendijkse loswal. De doorgetrokken Lekdijk is hoger dan de Voorstraat en het driehoekig plein, waardoor enerzijds een enigszins visuele afscherming van de rivier optreedt, maar anderzijds het pleinachtige karakter wordt geaccentueerd.

In de verdere ruimtelijke opbouw spelen de huidige en voormalige dijken, de Dam en de oeverwal waarop de stad is gebouwd, een belangrijke rol. Dit manifesteert zich in opvallende niveauverschillen in de straten, die eerst geleidelijk via de oeverwal en daarna steil naar de rivierdijken en de Dam oplopen. Voorts in de dijkbebouwing door souterrains aan de achterzijde.

Vanuit de Dam en de Voorstraat heeft de stad zich ontwikkeld via een aantal dwarsstraten en parallelwegen met name in westelijke richting,

voornamelijk omdat de Dam en de Voorstraat aan de oostelijke rand van de oeverwal liggen, waarop Ameide is gebouwd. De straten, die op de Dam uitkomen, te weten de Franse straat, de Kerkstraat, de Benedendamsse straat (met name het noordelijke deel) en de Oudendijk, vormen, samen met de Nieuwstraat, de uitlopers van de stedelijke kern. Het stedelijke karakter overheerst hier, hoewel de bebouwing kleinschaliger is en de gevelwanden niet meer geheel gesloten zijn. De straatprofielen zijn hier, relatief gezien, smal.

De Nieuwstraat is oorspronkelijk een achterstraat van de Voorstraat en vertoont daarvan plaatselijk nog duidelijke kenmerken in de vorm van bijgebouwen. De Franse straat is de winkelstraat van Ameide, waarbij het opvalt dat de winkelpuien alleen aan de zuidzijde voorkomen.

Buiten de kern is de bebouwing meer dorps van karakter. De bebouwingsconcentratie is lager en er komt minder aaneengesloten bebouwing voor. Er bevinden zich nog agrarische rudimenten in dit gebied. Het stratenprofiel wordt breder, met name ook door de aanwezigheid van voortuinen. De Molenstraat laat in deze een tweeledig beeld zien. Aan de zuidzijde bevindt zich een vrijwel gesloten stratenwand terwijl aan de noordkant vrijstaande panden met grote tuinen er omheen zijn gesitueerd, die hier in de 20ste eeuw zijn gebouwd op voorheen open terrein. De J.W. van Puttestraat wordt gedomineerd door de twee-onder-één-kap-huizen met voortuinen in het noorden en zuiden van de straat, eveneens uit de 20ste eeuw en gesitueerd op voorheen onbebouwd terrein. Opvallend is het nauwer worden van het wegprofiel bij de kruising met de Franse straat en met de Molenstraat. De huizen worden hier alleen door een stoep van de weg gescheiden. De Prinsengracht heeft door het zeer brede straatprofiel (vanwege de demping van de gracht ter plaatse) en de relatieve lage bebouwing een nogal weids karakter.

De Lekdijk is eenzijdig bebouwd. Ten westen van de Voorstraat staan slechts enkele panden, maar ten oosten van de Dam is de bebouwing vrijwel aaneengesloten.

De overgang naar het agrarische gebied wordt geaccentueerd door het voorkomen van grote groene ruimten. Markant in deze is de open ruimte tussen de J.W. van Puttestraat en de Nederlands Hervormde Kerk met daarin gelegen het kerkhof.

De groene ruimte tussen de Prinsengracht en de Paramasiebaan is deels door nieuwbouw verstoord. Overige groene elementen in Ameide zijn te vinden in de binnenterreinen van de bouwblokken en tussen de Molenstraat en het (moderne)

gemeenschapshuis. Verder spelen in de openbare ruimte groenbeplantingen een rol, al zijn deze merendeels van recente datum. De groenstrook in het midden van de Prinsengracht is het restant van de voormalige gracht ter plekke. Ook de Lekdijk is een kenmerkend groen element in Ameide. Het overgangsgedebied naar het agrarisch achterland wordt verder met name bij de voormalige grens met Tienhoven geaccentueerd door de aanwezigheid van een boomgaard en boerderij bij de kruising van de Paramasiebaan en de Hoge Waard en door de boerderij die in het noorden van de J.W. van Puttestraat onder aan de Lekdijk ligt. De directe visuele relatie met het omliggende gebied is door de aanleg van nieuwbouwwijkjes grotendeels verdwenen.

Vanaf de Lekdijk heeft men bij nadering vanuit het oosten, vanaf Sluis en vanuit het westen, vanaf Tienhoven, een fraai gezicht op Ameide. Ook vanaf de noordelijke Lekdijk, bij Jaarsveld, is dit het geval. In het stadssilhouet vormt de hoge meelfabriek evenwel een bijzonder storend element. Van vroegere stadsversterkingen, zo die er al ooit geweest zijn, valt niets te bespeuren.

Op de als bijlage opgenomen historisch-ruimtelijke waarderingskaart is met het oog op de aanwijzing van Ameide als beschermd stadsgezicht de historisch-ruimtelijke waarde van de stad in de bestaande situatie in hoofdlijnen weergegeven.

Begrenzing beschermd gebied

Het te beschermen gebied omvat het gedeelte van de nederzetting waarvan in structuur en bebouwing het historisch karakter nog goed herkenbaar is. De omgrenzing wordt hierbij voor een groot deel bepaald door de nieuwbouw-ontwikkelingen in de directe omgeving van de kern. Aan de oostzijde loopt de grens achter de percelen van de bebouwing aan de Lekdijk en de Prinsengracht. In het zuiden loopt de begrenzing achter het dorps huis en buigt om de boomgaard aan de Paramasiebaan naar het noorden. De westgrens verloopt in het zuiden langs de perceelsgrenzen van de boomgaard en de boerderij aan de Hoge Waard en houdt vervolgens de voormalige gemeentegrenzen met Tienhoven aan. In het noorden vormt de Lek de natuurlijke begrenzing van het stadsgezicht.

Nadere typering te beschermen waarden

Zoals uit de beschrijving van het huidige ruimtelijke karakter en de ter illustratie daarvan bijgevoegde historisch-ruimtelijke waarderingskaart moet zijn gebleken is het

beschermingsbelang in eerste instantie gericht op de historisch-ruimtelijke structuur, dat wil zeggen het historisch patroon van waterlopen, dijken en straten in samenhang met de schaal van de bebouwing. Daarnaast zijn met name rond de Dam de verkavelings- en bebouwingsstructuur, de profilering van de openbare ruimte en het bestaande bebouwingsbeeld van bijzondere betekenis. Praktisch alle beschermde monumenten van Ameide zijn in deze omgeving gesitueerd.

De bebouwing aan de Voorstraat en de Dam is grotendeels historisch van karakter. Het bebouwingsbeeld wordt hier gedomineerd door overwegend hoogwaardige monumenten van forse afmetingen. De gevels zijn in schoon metselwerk uitgevoerd (baksteen) en in het algemeen drie of meer traveeën breed. Aan de Voorstraat hebben de panden merendeels een souterrain met twee verdiepingen daarboven, in een enkel geval drie. De bebouwing is aaneengesloten in strakke rooilijnen.

De Voorstraat vertoont een uniform beeld, in die zin dat praktisch alle panden met de nokken haaks op de straat staan en met blauwe pannen gedekte schilddaken met dakkapel en lijstgevel, hebben. Verder zijn de muuropeningen overwegend verticaal gericht en bezitten ze grotendeels eenvormige raamluiken. Alle huizen hebben een stoep, al dan niet met stoephek. De meest opvallende panden zijn het Gemeenlandshuis van de Alblasserwaard (no. 5) en Voorstraat no. 7. Het laatste vanwege de opvallende, breedte van zes vensterassen, ontstaan door samenvoeging van twee panden. Het is het enige pand met de nokrichting evenwijdig aan de straat. De Dam vertoont een afwisselender beeld. Het plein wordt gedomineerd door het raadhuis, dat de Dam en de voormalige haven scheidt. Het is een bakstenen gebouw uit 1642 van twee verdiepingen onder een hoog zadeldak met blauwe pannen tussen zijtrapgevels. De nokrichting is evenwijdig aan het plein. Op het dak staat een open koepeltje met een klok en er bevinden zich nog twee kleine dakkapellen. Het gebouw heeft vijf traveeën met verticaal gerichte muuropeningen.

De west- en zuidzijde van de Dam sluiten qua bebouwingsbeeld min of meer aan bij de Voorstraat, hoewel de nokrichtingen hier overwegend evenwijdig aan het plein staan en de huizen zadeldaken hebben. De oostzijde is opvallend kleinschaliger en eenvoudiger van karakter. De nokken staan hier weer haaks op het plein en ook komen weer schilddaken voor. De daken aan de Dam hebben afwisselend dakkapellen en zijn

voornamelijk met blauwe pannen bedekt. Op het Damplein staat een dorpspompe omgeven door vier boompjes.

De bebouwing buiten de kern is over het algemeen kleinschaliger. Het merendeel bestaat uit een begane grond-etage en een zolderverdieping in de kap. Uitzonderingen hierop zijn de Nieuwstraat, de Franse straat en vooral de Oudendijk waar ook veel bebouwing voorkomt met twee bouwlagen. De nokrichting is overal grotendeels evenwijdig aan de straat, hoewel met name in de Nieuwstraat en de Oudendijk veel panden met de nokrichting haaks op de weg staan.

Naast blauw gebakken pannen komen buiten de kern ook veelvuldig daken met rode pannen voor.

De breedte van de gevels varieert al naar gelang de breedte van de percelen die op zichzelf weer afhangt van afsplitsing of samenvoeging in het verleden en daardoor de nodige variaties te zien geeft. De gevelbreedte varieert navenant van twee tot vijf traveeën of vensterassen, die verticaal zijn geleed. De gevels zijn voornamelijk uitgevoerd in schoon metselwerk (baksteen).

De kozijnen, deuren, ramen en gootlijsten (mits aanwezig) zijn in hout uitgevoerd en vervolgens geschilderd.

De bebouwing in de directe omgeving van de Dam (in de Oudendijk, het noordelijk deel van de Benedendamse straat, de Kerkstraat, de Franse straat en de Nieuwstraat) levert, hoewel ze kleinschaliger is en er minder beschermde monumenten staan, niettemin in zijn diversiteit een boeiend beeld op en is deels van historische waarde.

De Oudendijk heeft een markant aanzicht met zijn bebouwing in merendeels twee bouwlagen met topgevels.

De Kerkstraat wordt gedomineerd door de kerk. Deze heeft een 13de-eeuwse laat romaanse toren en een driebeukig pseudobasilicaal schip en vijfzijdig gesloten koor, beide uit 1500.

De Franse straat heeft een relatief smal wegprofiel waardoor het een tamelijk besloten en intiem karakter heeft, met name aan de oostkant, bij de Dam.

In de Nieuwstraat wordt de oorspronkelijke functie van achterstraat van de Voorstraat nog opvallend weerspiegeld in het straatbeeld. De oostzijde, de achterkant van de erven van de Voorstraat, wordt gedomineerd door drie voormalige koetshuizen, (oorspronkelijk) behorend bij panden aan de Voorstraat, met één hoge bouwlaag en voorzien van hoge zadeldaken met puntgevels.

De overige straten (Prinsengracht, Molenstraat, J.W. van Puttestraat),

alle in de periferie van de oude kern gelegen, worden gekenmerkt door eenvoudige bebouwing, goed van schaal, die een min of meer uniform beeld laten zien. Hier en daar staan (kenmerkende) renteniershuisjes uit het begin van de 20ste eeuw.

Typend voor het dorps karakter van deze periferiestraten is de grote monumentale boerderij die aan het einde van de Molenstraat, aan de Hoge Waard staat, op de overgang van het stedelijke gebied naar het (voormalige) agrarische achterland. Voorts de twee boerderijen aan de Prinsengracht en de boerderij aan het begin van de J.W. van Puttestraat.

Van ruimtelijke waarde is het open gebied in het zuiden van de J.W. van Puttestraat ten oosten van de weg, tussen de straat en de kerk. Hier bevindt zich het kerkhof, dat een opvallend hoogteverschil vertoont met de weg (circa 0,5 meter).

De inrichting van de openbare ruimte is als zodanig niet historisch, maar wel vrij zorgvuldig aangepast aan het historische karakter van de bebouwing. In het algemeen is klinkerbestrating in keperverband toegepast, plaatselijk afgewisseld met sierbestrating. In de Franse straat en de Nieuwstraat zijn de stoepen uitgevoerd in geel gebakken klinkers in halfsteensverband.

Rechtsgevolg bescherming

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen stadsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8, van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan ontwikkeld worden. (Het ligt inmiddels in de bedoeling, deze verplichting in de Monumentenwet zelf op te nemen).

De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende, structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als een zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkeling daarbinnen.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Gottschalk, M.K.E.

'De ontginning der Stichtse venen ten oosten van de Vecht'. Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, tweede reeks, LXXIII (1956) 207-222.

Gottschalk, M.K.E.

'De waterbeheersing in het Stichtse veengebied ten oosten van de Vecht tijdens de ontginningsperiode'. Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap, tweede reeks, LXXIII (1956) 311-317.

Henderikx, P.A.

'De oprichting van het hoogheemraadschap in de Alblasserwaard in 1277'. Holland, regionaal en historisch tijdschrift. 9 (1977) 212-222.

Pellikaan G.B.

'Ameide/Tienhoven'. Onze streekhistorie. Bijdragen over de historie van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden, 3 (1973) 57-71.

Stichting voor Bodemkartering.

Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000. Blad 38 Oost Gorinchem. Wageningen, 1981.

Teixeira de Mattos, L.F.

De Waterkeeringen, Waterschappen en Polders van Zuid-Holland. IV-1. De Waarden (Vervolg) Afd. II: Het Land tussen Lek en Merwede. 's-Gravenhage, 1933.

Vink, T.

De Lekstreek. Amsterdam, 1926.

Visser, J.C.

Schoonhoven. Assen, 1964.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stedenbouwkundig onderzoek:

Drs. J.L. van Tilburg, Amsterdam.

Foto's:

Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, Apeldoorn (afb. 3);

Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 4, 5);

Rijksarchief, Utrecht (afb. 1, 2);

Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaarten en illustraties in de tekst:

Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Druk:

Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

Verkoopprijs f 10,-.

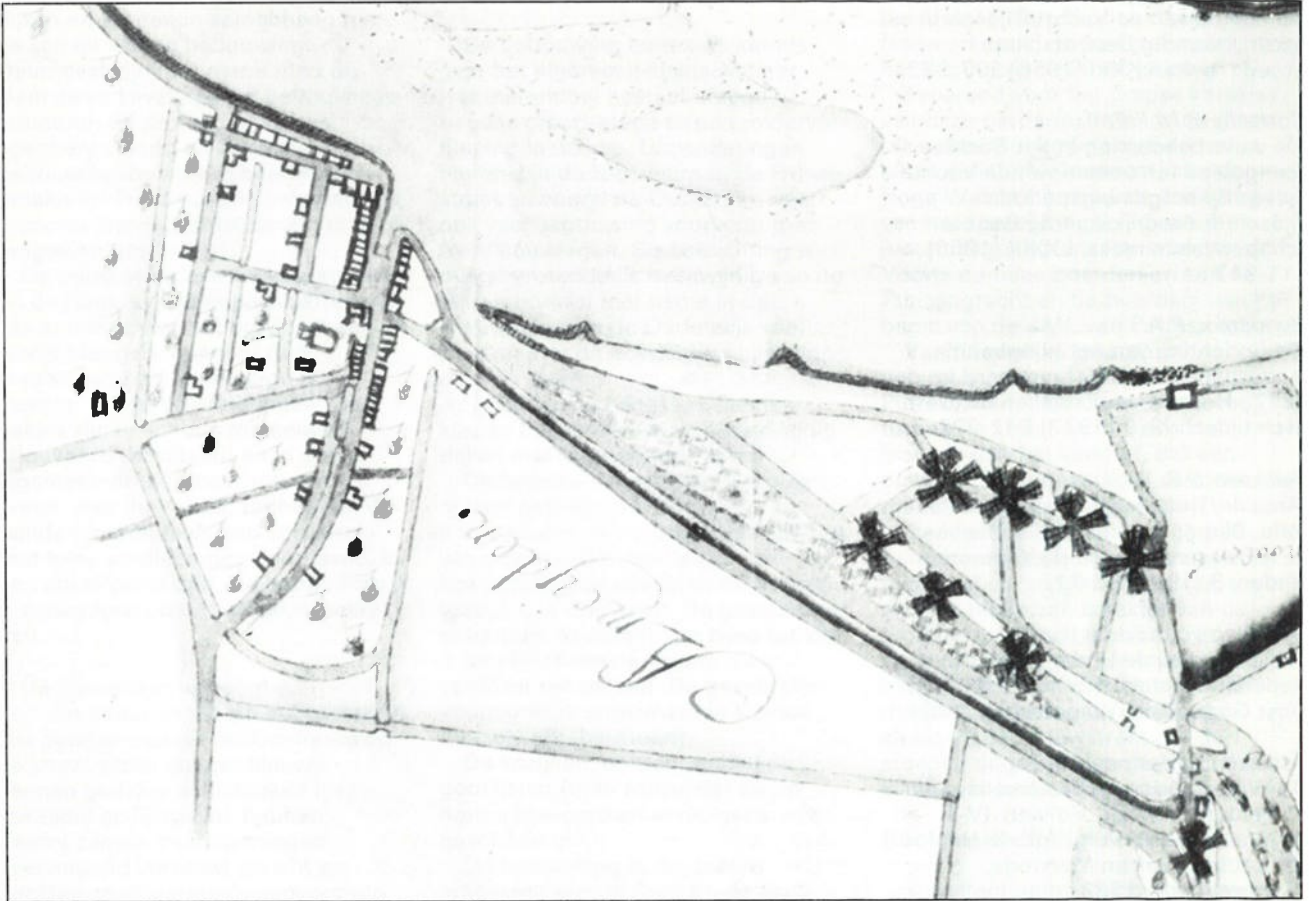
Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP Postbus 20014

2500 EA 's-Gravenhage.

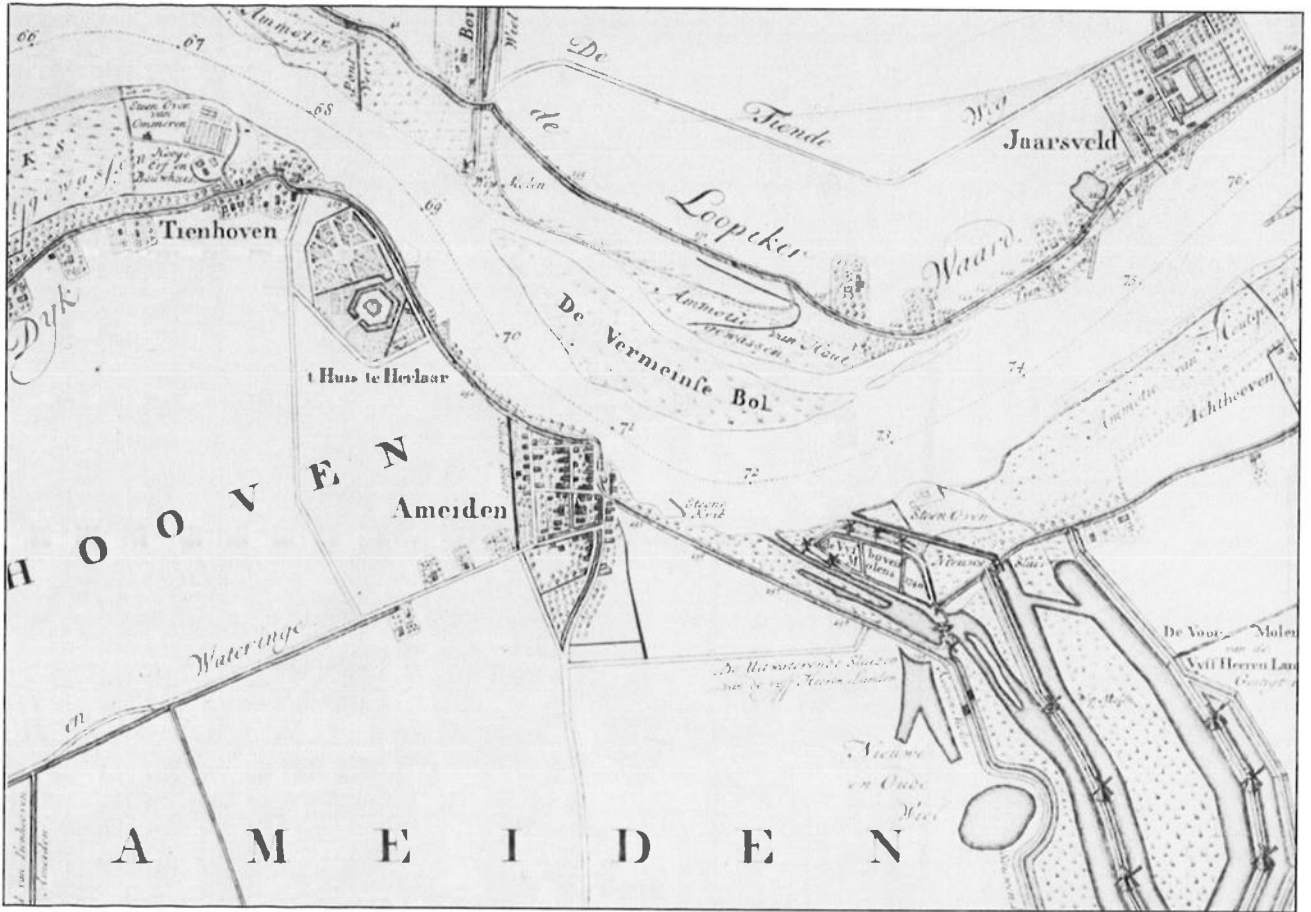
Telefoon: 070-78 98 80.

Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1133 7.

Fotobijlage

Afb. 1. (Anoniem), kaart van de rivier de Lek ten oosten van Ameide en Jaarsveld, circa 1650, fragment (R.A., Utrecht, inv. nr. 238).

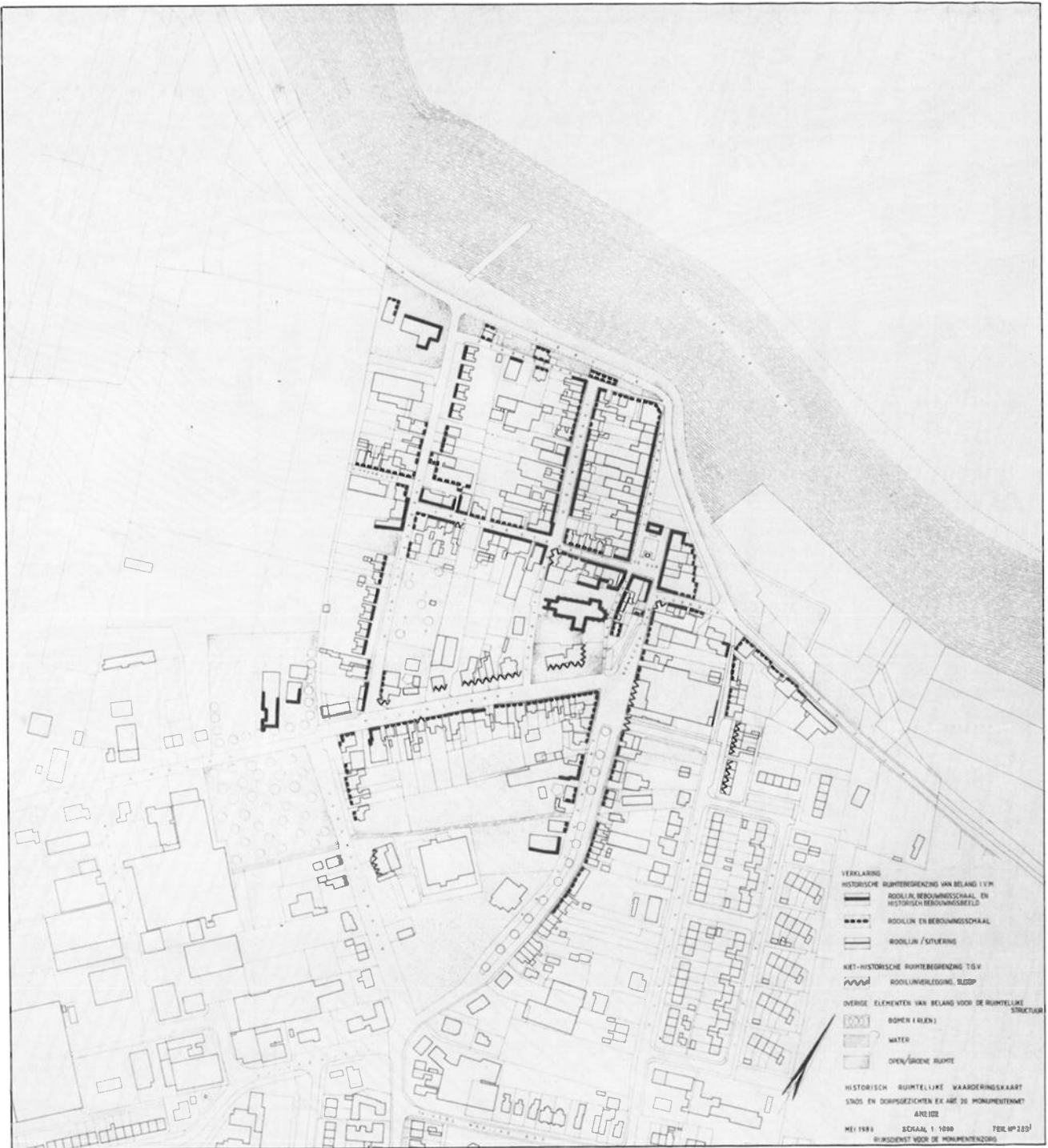
Afb. 2. Melchior Bolstra, kaart van de rivier de Lek met zijn uiterwaarden, noorder en zuider dijken van de Merwede, beneden Krimpen, tot het schoor van Hagestein boven Vianen, 1751-1764, fragment (R.A. Utrecht, inv. nr. 240-1).

Afb. 3. Kadastraal Minuutplan, gemeente Zederik, 1822, fragment.

Afb. 4. Topografische en Militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden 1973 (facsimile herdruk van 1858), blad 38, fragment.

Afb. 5. Historisch-ruimtelijke waarderingskaart, 1986.